

Kossuth Lajos emléke a népművészetben*

Az 1873-as bécsi világkiállítás magyar pavilonjában rendezett népművészeti kiállítás egyik legnevezetesebb darabja az a tál volt, melynek belső felületén a következő felírást állt: „*a haza bel hon fia Kosut Lajos éjen*”. A szerény kivitelű tárgy nyilvánvalóan ennek köszönhetette, hogy „hangsúlyozott” helyet adott neki a kiállítást rendező *Xántus János*, a Néprajzi Múzeum megalapítója, egykori 1848-as honvédtiszt. Noha Xántus gyűjtőútja során Erdélyben talált rá erre a tárgyra, és – már csak a helyesírás okán is – lippai román fazekas munkájának tartotta, az újabb kutatás arra az álláspontra jutott, hogy a felíratos tál Hódmezővásárhelyen, Maksa Mihály fazekasmester műhelyében készült, és onnan kerülhetett Lippára.¹

Ennek a tárgynak azért is tulajdoníthatunk jelentőséget, mert a XIX. század második felében mind erőteljesebben kibontakozó Kossuth-kultusz egyik legkorábbi népi tárgyi megnyilvánulásának tarthatjuk. Ugyan nincs datálva, de ha Xántus 1872-ben az előállítóhelytől megfelelően távol bukkant rá, akkor annak több évvel korábban kellett készülnie. A megkülönböztetett kezeléséből pedig arra következtethetünk, hogy akkor még ritkaságszámba mehettek az 1848 emlékét idéző népi kézműipari alkotások, melyek bizonyosan nem kerültek volna el az egykori szabadságharcos honvédtiszt figyelmét. A múzeumi gyűjteményekben őrzött tárgyak tanúsága szerint viszont az 1880–1890-es évektől mind nagyobb számban készültek felírással, illetve arcképpel ellátott gyári keménycserep edények, főképpen Bélapátfalván (Héves m.) és Herenden (Veszprém m.). Az apátfalvi tányérokon vörös-kék elősakoszorúban „*Éljen Kossuth Lajos*” felirat olvasható.² A hollóházi (Zemplén m.) porcelángyárban készült hasonló kompozíciójú tányéron a piros-zöld virágkoszorúba foglalt felirat „*Éljen Kossuth*” formában ismeretes.³ A Tolna megyei Sárközből került a Néprajzi Múzeumba az a mélytányér, melynek közepére matricával nyomott, medallionszerű keretben Kossuth időskori arcképe látható „*Kossuth Lajos*” felírat kíséretében. A tányér a XIX. század végén az egyik ausztriai kőedénygyárban készült.⁴ A tatai múzeum kerámiagyűjteményében őrzött zöldmázás boroscancsó oldalán pedig a következő felirat olvasható: „*Szelőtzei Andrásé ez a korsó aki iszik belőle válják egészségére Éljen Kossuth Lajos Vivát 1848*”.⁵

Az 1948-as centenáriumi folklórgyűjtés anyaga arról bizonykodik, hogy a szabadságharc hősei közül *Kossuth Lajos* volt a legnépszerűbb, a legtöbbet emlegetett. Kossuth személyisége nemcsak a népköltészetre, hanem a népművészet legkülönbözőbb területeire is hatást gyakorolt. A korábbi nyomatok, Kossuth-portrék csaknem minden házban megtalálhatóak voltak, hasonlóan a ponyvanyomtatványokhoz.⁶ A művészkedő parasztok, pásztorok számára mindezek alkalmas mintául szolgáltak. Arcképének, alakjának megőrzése a használati és dísz tárgyakon a szabadságharc emlékét őrizte, aminek olykor szimbolikus évszámmal is nyomtatékat adtak. Erről tanúskodott pl. a XIX. század végéről származó szarukürt, melynek alsó részére karcolással és viaszberakással – spanyolozással – rajzolták meg Kossuth Lajos fiatalkori arcképét a jellegzetes körszakállal, pörge kalapban, zsinóros ruhában. A portré mellett piro színű spanyolozással „*Kossuth 1849*” felírat tölt be hangsúlyos szerepet.⁷

* Elhangzott 2002. július 2-án Sátoraljaújhelyen, a XXX. Honismereti Akadémián (Szerk.)

¹ Néprajzi Múzeum, leltári szám (a továbbiakban ltsz.): 17576. Kresz Mária feljegyzése. Részletes tudománytörténeti elemzését adja *Grófik Imre*: A Néprajzi Múzeum magyarországi gyűjteményeinek kezdetei. Néprajzi Értesítő 1997. 30. old.

² Ilyen tányérból többet is őriz az egri Dobó István Vármúzeum (ltsz.: 54.308.1.; 65.317.1.; 65.363.1.). Hasonló tárgy van a Néprajzi Múzeumban (ltsz.: 88.72.2. – közli *Selmecei Kovács Attila*; Nemzeti jelképek. Magyar Népművészet Bp., 2001. 30. old.) és a jászberényi Jász Múzeumban (*Vajkai Aurél*: 1848 emlékei a népi díszítőművészetben. Magyar Néprajzi Társaság, Bp., 1998. 30. old.

³ Aszódi Múzeum, ltsz.: 78.23.1.

⁴ Az edény alján lévő bélyegző felirata: „Nowotny, Altrohlau”. Néprajzi Múzeum, ltsz.: 52.71.169. – Ugyanilyen tányér képét közli az orosházi múzeumból *Vajkai Aurél*: i. m. 37. kép.

⁵ Kuny Domokos Múzeum, ltsz.: 51.92.148. Képét közli: A magyar kerámiaművéség 1000 éve. Katalógus. Tata, 1996. 182. kép.

⁶ Vö. *Ortutay Gyula*: Kossuth Lajos a magyar nép hagyományában. Ethnographia 1952. 273., 304. old. – Hasonlóra utal *Ujtáry Zoltán*: Kossuth Lajos a népdalokban. Honismeret 2002. 3. 46. old.

⁷ Néprajzi Múzeum, ltsz.: 74.150.904. Közli *Selmecei Kovács Attila*: i. m. 87. old.

Kézitükör hátlapja
Kossuth és Batthyány
arcképével, 1904.
Laczkó Dezső Múzeum,
Veszprém

Tükrös fedőlapja, 1890.
(Veszprém m.)
Néprajzi Múzeum

Mézskalács
mintafa
Kossuth alakjával,
XIX. század.
Néprajzi Múzeum

Kossuth Lajos alakját idézi az a Veszprém megyéből származó kisméretű tükrös, melynek egyik oldalán emelvényen szónokló férfiak „KL 1890” felirattal, a másik oldalán kétfelől nemzeti zászlóval közrevert koronás magyar címer látható.⁸ Ehhez szinte teljesen hasonló díszítésű gyűjtőtartót ismerünk Veszprémből 1903-as évszámmal.⁹ Ugyancsak Veszprémből ismeretes az XX. század elején készült nyeles kézitükör, amelynek hátlapján Kossuth és Batthyány arcképe van kifaragva, mintegy utánozva a 48-as kormányt ábrázoló közismert nyomatot. Erre utal az arcképek méretbeli eltérése is.¹⁰

A portré-ábrázolásnak szinte önálló műfaja alakult ki a botfaragás terén. A pásztorművészekedésnek ez a széltére kedvelt tárgya jobbára a Felföldön és a Dunántúlon eredményezett figyelemreméltó alkotásokat. Az egyik sajátos ábrázolásmódot a Kossuth-fejes botok mutatják. A veszprémi múzeumban található faragott botot, aminek a fogója Kossuth-fejet mintáz, Vajkai Aurél Nógrád megyei készítésűnek határozta meg. A bot szárára Kossuth nyolc miniszterének arcképét faragták ki.¹¹ Hasonló faragott bot ismeretes a XIX. század végéről a Nemzeti Múzeum gyűjteményében.¹²

Veszprém megyében készült az a különösen szépen kidolgozott juhászbot, amelynek felületén az ismeretlen alkotó rendkívül finom karcolásos és spanyolozott technikával a szabadságharc számos neves személyének arcképét alkotta meg, jól felismerhető vonásokkal. A bot szárán legfelül Petőfi Sándor mellképe látható, alatta Kossuth Lajos, majd Bem, Klapka, valamint az aradi vértanúk következnek. Az arcképek mellett maradt helyet levél- és virágminták töltik ki. Csupán egyetlen portréhoz kapcsolódik az alábbi szöveg: *Kossuth ki a hazáért élni, de meghalni nem tudni*.¹³ Miután a boton felsorakoztatott hősök között több is van, aki nem vesztette életét a szabadságharc alatt, illetve után, ezért a felirat megfogalmazása nem egyértelműen elmarasztaló tartalmú. Mindenesetre az Alföldön sokkal határozottabb nemzeti érzületű

⁸ Néprajzi Múzeum, ltsz. 103756.

⁹ Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, ltsz.: P. 39.

¹⁰ Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, ltsz.: P. 93. – Közli Vajkai Aurél i. m. 35. kép.

¹¹ Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, ltsz.: 54.36.4.

¹² Újkori Főosztály, ltsz.: 61.1382. A tárgyat közli G. Merva Mária: '48 kultusza. Kiállítás a Gödöllői Galériában. Gödöllő, 1998. 49., 72. old.

¹³ Néprajzi Múzeum, ltsz.: 103788.

tárgyfeliratokkal találkozhatunk, amint pl. az egyik szentesi (Csongrád m.) pálinkásbutella mutatja: „Éljen Kosutt meg a Haza mindaz ki az negyven nyolczatt tartja az Isten eltesse”.¹⁴

A Dunántúl egyik legnevesebb faragópásztora, Bagol András, akinek alkotótevékenysége a XIX–XX. század fordulója körüli két évtizedre esik, botjain jobbára a magyar történelem fontosabb eseményeit és nevezetes személyiségeit örökítette meg. Leggyakoribb történelmi alakjai Kossuth Lajos és Petőfi Sándor. Az egyik elemzés szerint mindkét figura egyénített. Kossuthot körszakáll és kalap, Petőfit vékony arc és hegyes szakáll jellemzi. Emellett Bagol jelképes eszközökkel egészítette ki alakjait. Kossuth kezébe nemzeti zászlót adott, Petőfi jobbával vagy irattekercset (Nemzeti dal), vagy kardot emel a magasba. A kompozíciók igen változatosak. Van lovas ábrázolásuk, a háttérben épületekkel, esetleg huszárokkal, hadvezérekkel vagy népi alakokkal. Bagol kompozícióinak több előképe is lehetséges, témafeldolgozása tíz változatban fordul elő.¹⁵

Az 1890-es évek elején Bagol Andrásnak a Baranya megyei Botykáról származó történelmi témájú botján Kossuth és Petőfi együtt szerepel gyalogosan, Kossuth nemzeti színű zászlót, Petőfi irattekercset tart, fejük magasságában a koronás országcímer képe látható. A Nemzeti dalra utal a jelenet feletti szöveg: „Talpra magyar hí a haza 1848 ba”.¹⁶ Ennek az ábrázolásmódnak több alakos változatát Győrffy István szemészprofesszor a saját gyűjteményében lévő egyik sétatotról ismertette: a jobb kezében nemzeti színű zászlót tartó Kossuthnak egy előtte álló menyecske koszorút nyújt át. Kossuth mögött huszárcsákóban Petőfi, aki irattekercset tart a magasba, mellette kivont kardot tartó vitéz látható. A jelenet fölötti felirat: „Talpra magyar hí a haza e volt Petőfi szava 1848 ba / Éljen a szép magyar haza örök ámen”.¹⁷ A lovas képek esetében is hasonló a helyzet, van páros és csoportos változat. Az egyik boton lévő jelenet szerint Kossuth elöl lovagol jobb kezében zászlót tartva, a zászló felületén koronás országcímer, mögötte Petőfi kivont szablyával és szintén zászlóval. A hozzátartozó felirat: „Kóssúth Lajos 48 ba Petőfiv e hazába / nemzeti ászlot lobogat / szabadságért lován harcolt”.¹⁸ A csoportos jelenet legszobben megkomponált változatát a XIX. század végén a Somogy megyei Kivadár-pusztán (Nagyatád) készített botról ismerjük. Ennél a változatnál a lovascsoport élén Petőfi halad huszárruhában, csákóval és kivont karddal, mögötte Klapka és Damjanich szintén karddal a kezükben, az előtérben viszont – a két tábornok alakjától övezve – látható Kossuth kalapban, zászlóval a kezében. A háttérben a Kálvin téri templom és utcarészlet mutatkozik. A jelenet felirata: „Zemplénből Budapest a Kálven térre 48 ba”.¹⁹

A XX. század elején sajátosan egyéni portréfaragó stílust teremtett Nagy Pál Miklós jászásági tehénpásztor, akinek „történelmi botjai” az ország legkülönbözőbb területeire is eljutottak. A veszprémi múzeum egy 1903-ban készített faragott botját őrzi, mely véséssel készült, a magyar történelem 68 neves alakjának időrendben sorakozó arcképével és nevének jelölésével Attilától Arany Jánosig, közöttük természetesen Kossuth is látható. Ezen a boton is, mint a legtöbb munkáján, belül „Éljen a haza” felirat és a koronás országcímer kapott helyet.²⁰ A Néprajzi Múzeumban őrzött botjai hasonlóan díszítettek, az egyes arcképek jól felismerhetőek, mindegyiken Kossuth Lajos is szerepel.

Kossuth Lajos népszerűségéről, a nép körében élő kultuszáról bizonyodik több népviseleti ruhadarab, mindenek előtt a *Kossuth-kalap*, amely a XIX. század végére az egész országot meghódította, még a bukovinai székelyeknél is elterjedt.²¹ Ide sorolhatjuk a Matyóföldön a XIX. század második felében divatosá lett *Kossuth bankós díszítőmotívumot*. A Kossuth Lajos pénzügyminisztersége idején 1848-ban kiadott kétforintos papírpénz szélére nyomtatott ke-

¹⁴ Butella, 1876. Néprajzi Múzeum, ltsz.: 70646. – Közli *Vajkai Aurél*: i. m. 22/b kép.

¹⁵ S. Kovács Ilona: Bagol András faragópásztor. *Ethnographia* 1987. 106. old.

¹⁶ Néprajzi Múzeum, ltsz. 64.114.3.

¹⁷ Győrffy István: Adatok Bagol András botfaragó munkásságához. In: *Ethnographia* 1983. 426. old.

¹⁸ Vö. S. Kovács Ilona: i. m. 107. old.

¹⁹ Egy pécsi magángyűjteményből közli *Mándoki László*: Bagol András faragványai Pécssett. Somogyi Múzeumok Közleményei. Kaposvár, 1978. 268–269. old.

²⁰ Ács Anna szíves közlése. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, ltsz.: P. 354. datálása szerint „Nagy Pál Miklós faragta emlékül Máriabesnyő”.

²¹ *Vajkai Aurél*: i. m. 36. old.

Kossuth és Petőfi alakja boton, 1890-es évek. Botyka, Baranya m. Bagol András munkája. Néprajzi Múzeum. Garzó Ágnes rajza

Lovascsoport Kossuth alakjával. Kivadár, (Somogy m.) Bagol András munkája. Monori Magdolna rajza

rek rózsza, illetve csillagmintákat és fekvő tulipán motívumot másoltak át díszítőelemként a hímzőasszonyok a különböző ruhaneműkre (ing, kötény), kendőkre, lepedőszélékre, asztalterítőkre. Az 1948-as centenáriumi gyűjtés alkalmával a Borsod megyei Tardon felszáz variánsát találták meg a „kossutbankós” motívumnak, ami az 1870-es évektől hódított teret, alkalmazása több Heves megyei helységre is kiterjedt.²²

A Palócföldön a XIX. század második felében jelent meg az a sajátos női viselet, amit *Kossuth-gyász* néven a XIX. század elejéig előszeretettel hordtak ünneplőként az idősebb asszonyok. A piros-fekete mintás anyagból készült ruhát, valamint a kékfestő alapanyagú, piros mintával szegett fejkendőt – a balassagyarmati Palóc Múzeum nagyszámú tárgyainak tanúsága szerint – fehér gyolcs ingváll, fekete surc (kötény), fekete lajbi (mellény) és fekete ünneplő csizma egészítette ki. A „menyecskére kötött kendőt” úgy hordták, hogy alóla kivillant a fehér

²² Vö. *Dajaszászné Dietz Vilma: A tardi fonalas munkák „kossutbankós” motívuma. Néprajzi Értesítő* 1957. 149–157. old.

*Kossuth feliratos arcképe juhászboton, XIX. század vége. (Veszprém m.)
Néprajzi Múzeum Sáfrány Zsuzsa rajza*

vasaltekendő és a homlokcsík. A piros szegélymintával díszített vállkendő adta meg a viselet sajátos jellegét, amit Kazáron az idősebb asszonyok mellett a fiatalabbak félgyászkiént viseltek.²³

A Kossuth-kultuszról bizonykodik továbbá azon tárgyi emlék, miszerint alakját mézeskalács-mintafán is megformázták. A Néprajzi Múzeum gyűjteményében található tárgyon Kossuth körszakállt és zsinóros ruhát visel, tollas kalapját kissé megemeli, másik kezével kardjának markolatát fogja. A pontosítás végett nevét is belevésték a mintafába, melynek felső részén tintával írott szöveg olvasható: „Minta Kossuth szobrok gyors előállításához”. Az utólagos, nyilván későbbi profán hangvételű megjegyzés alapjául a XIX. század végének szobor-emelési versengése szolgálhatott.

Ennek az ábrázolásmódnak van egy jelképes sajátossága: a Kossuth alakja mellett látható *koronás országcímer*. Amint a XIX. század végi jeles népművészeti alkotóknál is meglehetősen gyakran előfordult a címerábrázolás a hazafias érzület megnyilvánulásaként, úgy itt is az ismeretlen alkotó a haza fogalomkörét kifejező címert összekapcsolta Kossuth Lajos személyével, mégpedig azt a koronás címet, amelyet az 1848-as áprilisi törvények az ország jelképévé tettek meg, s a nép szemében az igazi Kossuth-címer a koronával rendelkező forma volt. Ez pedig a szabadságharc vezéralakjával együtt 1848 örök emlékezetétül szolgál.

Selmecci Kovács Attila

²³ Palóc Múzeum, Balassagyarmat, Manga János (1950) és Flórián Mária (1963) gyűjtései. A Néprajzi Múzeum is őriz több ilyen öltözetet, ami az 1948-as kiállításon szerepelt. Vö. *Kresz Mária: Az 1848–1849. évi Centenárius Kiállítás néprajzi terme „A Szabadságharc a nép életében”*. Ethnographia 1949. 347. old.